

Teresa Kostkiewiczowa

Profesor Libera - badacz epoki Oświecenia

Rocznik Towarzystwa Literackiego imienia Adama Mickiewicza 19, 5-12

1984

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Teresa Kostkiewiczowa

PROFESOR LIBERA — BADACZ EPOKI OŚWIECENIA

Obszar zainteresowań badawczych Profesora Libery jest bardzo szeroki. Niektóre nurty literatury XX w. (w szczególności zaś proza Marii Dąbrowskiej), różnorodne zagadnienia epoki romantyzmu: twórczość Mickiewicza, Norwida, Krasińskiego przedstawiana zarówno w ujęciach typu syntetyczno-podręcznikowego, jak i w szczegółowych studiach poświęconych wybranym kwestiom, poezja początku wieku XVIII i saskiego baroku — między tymi biegunami sytuują się Jego publikacje książkowe, rozprawy i artykuły ukazujące się w kraju i w wydawnictwach zagranicznych. Jednak dla liczego już dziś grona uniwersyteckich wychowanków, uczniów, wreszcie współpracowników Profesora był On zawsze i pozostaje przede wszystkim — badaczem literatury i kultury Oświecenia. Wynika to nie tylko z faktu, że epoce tej poświęcona jest największa liczba opublikowanych przez Niego prac naukowych, największa liczba wykładów i seminariów uniwersyteckich, a zapewne także odczytów i artykułów przeznaczonych dla szerszego kręgu odbiorców nieprofesjonalnych. Profesor Libera, w chwilach zadumy i wspomnień przywołujących duchowego mistrza młodości — Tadeusza Kotarbińskiego, subtelnie akcentujący swoje związki z ideami społecznymi postępowej inteligencji okresu międzywojennego, jako badacz w sposób niejako naturalny zwraca się ku tej epoce, która w bogactwie i różnorodności współtworzących ją dążeń umieszczała na pierwszym miejscu wolność i postęp, tolerancję i rozumny ład, zagwarantowany uznaniem wyższości ogólnego nad partykularnym, powszechnego nad jednostkowym.

Liczne prace Profesora Libery poświęcone epoce Oświecenia obejmują zjawiska bardzo różnorodne; dotyczą m. in. powieści (np. artykuł *Polska powieść XVIII w. i jej związki z literaturą rosyjską*), teatru (*Z problemów teatru politycznego w Polsce XVIII w.*), poezji (*Poezja polska XVIII wieku* — rozprawa wstępna w antologii pod tym tytułem, Warszawa 1976), zagadnień postaci literackiej (*Bohater literacki polskiego*

Oświecenia w pracy zbiorowej *Wiek XVIII. Polska i świat*, 1976). Dla czytelników książek i rozpraw Profesora Libery oczywiste jest jednak, że Jego zainteresowania badawcze obejmują przede wszystkim sferę zagadnień ideowo-społecznych, powiązanych z problematyką życia literackiego i socjologii literatury. Jeśli rozważania Jego wkraczają w dziedzinę stylu, jeśli dotyczą rozróżnień kierunków artystycznych czy odrębności pisarskiej poszczególnych autorów, zawsze bywają podporządkowane nadrzędnym kwestiom charakterystyki światopoglądowej, są jakby uzupełnieniem wywodów, które służyć mają odpowiedzi na pytanie o myślową zawartość dzieł literackich, o wyrażone w nich poglądy na świat i człowieka.

Prace badawcze Profesora nie są pomyślane jako manifestacja Jego osobistych zainteresowań dziełem pojedynczym, odrębnym w swej niepowtarzalności, w swym literackim wyrazie. Prace te, wyraźnie i świadomie poddane rygorom myślowej klarowności i całkowitej sprawdzalności wyłożonych w nich stwierdzeń i opinii, dalekie są zarówno od eseistycznej impresyjności rzucanych mimochodem uwag, jak i od estetyzującej postawy konesera w drobiazgowej analizie formalnej poszukującego potwierdzenia własnych upodobań i ocen. Można nawet powiedzieć, że pisarstwo naukowe Profesora świadomie oddziela rolę indywidualnego, prywatnego czytelnika utworu literackiego od roli badacza, który przekazuje do społecznego obiegu jako rezultat procesu poznawczego tylko to, co jest bezsporne i niepodważalne, co da się jednoznacznie obronić i udowodnić. Fakty jednostkowe, takie jak pojedynczy utwór czy twórczość pisarza stają się w tym ujęciu przedmiotem zainteresowania przede wszystkim jako człony większych całości, świadczą o ogólnych tendencjach ideowych, poznawczych, w obliczu epoki czy nurtu kulturowego. Perspektywa taka pozwala traktować niemal na równi różnorodne manifestacje świadomości, wiersz i traktat filozoficzny, utwór dramatyczny i prasowy artykuł. W pracach Profesora wszystkie tego typu dokumenty składają się na obraz kultury danego momentu historycznego.

Właśnie kontekst kultury jako całości życia umysłowego stanowi powracający ciągle punkt odniesienia w poszukiwaniach badawczych Profesora, co znajduje wyraz zewnętrzny w stylizacjach tytułów najważniejszych prac, np. *Kultura Oświecenia* — rozprawa wstępna w książce *Oświecenie* (Biblioteka Polonistyki, wyd. II, Warszawa 1974), *Problemy polskiego Oświecenia. Kultura i styl* (Warszawa 1969). „Pojęcie Oświecenia określa ogół prądów ideowych, społecznych i politycznych charakterystycznych dla Europy XVIII wieku. Jest to zatem kategoria ideologiczno-filozoficzna” — takie rozumienie epoki dominuje zarówno w książce *Problemy polskiego Oświecenia*, jak i w opublikowanym w

serii Biblioteki „Polonistyki” kompendium *Oświecenie*. Szczególnie ta ostatnia praca wyraziście ilustruje podstawowe cechy warsztatu naukowego jej Autora. Pierwsza z nich to całościowe ujmowanie epoki jako ruchu umysłowego, jego przejawów w filozofii, nauce, oświacie, myśli społecznej i estetycznej, sztuce, a nawet obyczaju. Druga — bardzo istotna — to równoległe ukazywanie procesów zachodzących w myśli europejskiej i polskiej, co służy nie tylko erudycyjnemu zaprezentowaniu tła, ale przede wszystkim umożliwia śledzenie inspiracji, powiązań, a także różnic i niepowtarzalnej swoistości sytuacji Oświecenia w Europie centralnej. Trzecia wreszcie — to niezwykle szerokość perspektywy poznawczej, jaką otwiera ta książka, opracowana wzorowo nie tylko z punktu widzenia naukowo-poznawczego, ale przede wszystkim dydaktycznego. Poza rozprawą wstępną — przynosi ona antologię wybranych z trafnością i rozważą tekstów, rzeczowo i jasno skomentowanych, bez których znajomości trudno sobie wyobrazić formowanie wiedzy o Wieku Świata. Rzadko się przy tym zdarza, aby czytelnik mógł znaleźć pod jedną okładką tekst *Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela* oraz rozprawę Diderota z zakresu estetyki, pisma filozoficzne Staszica i najważniejsze fragmenty *Sztuki rymotwórczej* Dmochowskiego. A zestawienia takie mają — nie tylko zresztą w dydaktyce — wartość bezcenną. Pozwalają odkrywać te wspólne dla całej epoki idee przewodnie, które manifestują się w różnych dziedzinach myśli i poczynań ludzkich i stają się zarazem znakami rozpoznawczymi danego czasu czy chwili dziejowej. Z tych właśnie względów omawiana książka Profesora Libery jest wśród publikacji polskich na temat Oświecenia pozycją wyjątkową z punktu widzenia walorów poznawczych i dydaktycznych. Jej Autor odsłania tutaj swe oblicze wybitnego dydaktyka, którym jest nie tylko jako wykładowca uniwersytecki, jako prowadzący seminaria i kierujący licznymi pracami magisterskimi i doktorskimi. Również jako badaczowi przyświeca Mu cel głębszy. Chodzi bowiem nie tylko o poszerzenie obszaru penetracji naukowej w ramach wybranej epoki, o odkrycie w niej zjawisk i faktów nieznanych, ale przede wszystkim o zapoznanie możliwie najszerszego kręgu odbiorców z tym, co w zakresie wiedzy o tej epoce najistotniejsze, a zarazem w pełni udokumentowane, pewne i wiarygodne.

Dlatego też w publikacjach Profesora uderzające jest nieustanne zbliżanie do konkretów historycznoliterackich, szacunek dla faktu, który staje się głównym przedmiotem poszukiwań i punktem odniesienia dla wszelkiej refleksji interpretacyjnej. Kategorie ogólne, jak kierunek literacki, styl, estetyka występują oczywiście w Jego pracach; jednak to, co stanowi punkt wyjścia rozważań i konstatacji, należy do całości innego rzędu, bliższe jest samej materii konkretnego przebiegu życia lite-

rackiego. Czasopismo literackie, okoliczności ukazania się pojedynczego utworu, twórczość konkretnego pisarza wpisana w tło podstawowych danych biograficznych traktowanych jako socjologiczny kontekst (takie ujęcie zaowocowało obfitością informacji oraz jasnością i przejrzystością wywodu w rozprawie wstępnej do analogii *Poezja XVIII wieku*) — przyciągają przede wszystkim uwagę Badacza.

Podobna orientacja, związana z nauczycielskimi ambicjami i wysokim poczuciem odpowiedzialności za poznawcze efekty pracy naukowej, daje się odczytać w drugiej dziedzinie zainteresowań Profesora — w badaniach z zakresu życia literackiego i socjologii literatury. Dwie rozprawki o charakterze teoretycznym (*La vie littéraire en tant que sujet de recherches historico-littéraires*, w tomie *La littérature comparée en Europe orientale*, Budapeszt 1963 oraz *L'audience de l'oeuvre littéraire en tant que phénomène historico-littéraire et sociologique*, Acta du VIe Congrès de l'Association Internationale de la Littérature Comparée, Stuttgart 1975) zdają sprawę z generalnych przemyśleń dotyczących dyscypliny literaturoznawstwa, która w 1963 r. była na naszym terenie dziedziną jeszcze mało wyodrębnioną w obszarach nauki o literaturze, zaś w 1975 r. przeżywała już gwałtowny rozkwit i znaczne zróżnicowanie stanowisk metodologicznych. W tym kontekście poglądy Profesora Libery odznaczają się znamieną jednolitością i stałością: trwale dominuje w nich bardzo charakterystyczna postawa humanisty; w przebiegu społecznej komunikacji literackiej dostrzega On przede wszystkim jej żywych uczestników, ludzi, których działania i zachowania wysuwają się na plan pierwszy.

Tak zorientowanemu Badaczowi bardzo odległe są wszelkie koncepcje historii literatury bez nazwisk, wszelkie badania abstrakcyjnych praw i mechanizmów recepcji i obiegu. Bliższy raczej koncepcjom R. Escarpita, postuluje śledzenie społecznych powiązań między twórcą a czytelnikiem, badanie działalności instytucji i grup ludzkich, które uczestniczą w życiu literackim. Centralną figurą tak rozumianych poszukiwań pozostaje jednak pisarz w różnych rolach, w jakie wchodzi w trakcie swego udziału w życiu społecznym: jako członek wspólnoty literackiej, narodowej, środowiskowej. „Historia literatury — pisze Profesor Libera — jako historia życia literackiego nie może eliminować twórcy ani zredukować roli jego indywidualności. Przeciwnie, przyznaje mu rolę pierwszoplanową.” Zarazem jednak: „Życie literackie jest zjawiskiem, które interesuje historyka literatury niezależnie od obecności wielkich indywidualności. Nie jest ono jedynie tłem dla wielkich twórców, lecz ważnym wyznacznikiem ich istnienia.” (*La vie littéraire...*, s. 277).

Dostrzegając obopólne związki między indywidualnością twórcy i bie-

giem wydarzeń literackich, Autor kładzie zarazem silny nacisk na znaczenie udziału pisarzy w życiu literackim oraz na rolę ich bezpośrednich kontaktów z odbiorcami, a więc spotkań autorskich, wspólnych dyskusji, wymiany uwag i poglądów. Są to zjawiska, które po części należą już do obszarów badawczych socjologii literatury, traktowanej w pracach Profesora jako dziedzina, zajmująca się przede wszystkim przejawami recepcji dzieł. I w tym przypadku stanowisko Profesora nie odbiega od zasygnalizowanego wyżej ujęcia empirycznego i humanistycznego zarazem. Recepcję wiąże On przede wszystkim z konkretnymi aktami lektury, jej badanie obejmuje według Niego „całość problemów dotyczących reakcji czytelnika na czytane dzieło.” (*L'audience de l'oeuvre littéraire...*, s. 266).

W tej perspektywie najistotniejsze staje się estetyczno-poznawcze i wychowawcze oddziaływanie dzieła, jego oddźwięk w świadomości społecznej, który we współczesności daje się uchwycić za pomocą odpowiednio pomyślanych badań ankietowych. Jak jednak do zjawisk tych ma docierać badacz przeszłości? Profesor postuluje tutaj penetrację takich dokumentów, które są Mu — jak się wydaje — szczególnie bliskie i wręcz ulubione jako źródła wiedzy o czasie minionym: tropienie śladów lektur we wspomnieniach i pamiętnikach, korespondencji, w prywatnych zapiskach i uwagach na marginesach książek, wreszcie w źródłach bardziej oficjalnych, jak prasa czy krytyka literacka.

Ujęcia takie zaowocowały w książce *Życie literackie w Warszawie w czasach Stanisława Augusta* oraz w kilku studiach szczegółowych (m. in. *Z dziejów salonu warszawskiego*, w zbiorze: *Kultura i literatura w dawnej Polsce*, 1968). *Życie literackie stanisławowskiej Warszawy* ukazane jest przez konkretne fakty, dotyczące działalności instytucji, jak drukarnie, księgarnie, czytelnie, salony, a także przez obserwację kształtowania i wyłaniania się oraz poczynania środowiska ówczesnych literatów, ich swoistej sytuacji i związanych z nią sposobów działania. Materiału dla uogólnień dostarcza uważna lektura pamiętników, notatek i anonsów prasowych, listów, a nawet wykaz budżetu rocznego jednego z poetów, czy utwory związane z głośnymi skandalami i zabawami literacko-towarzystwymi. Wszystko to pozwala nie tylko odtworzyć określony socjologicznie charakter życia literackiego drugiej połowy XVIII w., ale również oddać jego atmosferę, związaną właśnie z twórczymi indywidualnościami, takimi jak Naruszewicz, Węgierski czy Zabłocki. Książka Profesora Libery o życiu literackim Warszawy stanisławowskiej ujawnia zarazem typ osobistych zainteresowań Autora, wyczulonego na to wszystko, co stanowi żywą tkankę literackich wydarzeń, co związane jest z konkretnymi postaciami uczestników i twórców, a także obserwatorów dających im osobiste świadectwo.

Ważną dziedziną prac badawczych Profesora Libery są również badania komparatystyczne. Interesuje Go bowiem literatura polskiego Oświecenia widziana w kontekście europejskim: z jednej strony chodzi o obce, a przede wszystkim francuskie inspiracje rodzimych inicjatyw literackich, z drugiej — o podobieństwa i różnice generalnych tendencji rozwojowych, prądów, orientacji światopoglądowych. Doskonale zorientowany w metodologicznych zróżnicowaniach współczesnego literaturoznawstwa porównawczego (dotyczy ich m. in. syntetyczny artykuł *Problemy współczesnej komparatystyki* w tomie *Literatura staropolska w kontekście europejskim*, 1977) Profesor i w tym zakresie wybiera we własnych badaniach ujęcia najbliższe historycznoliterackim konkretom, a więc zagadnienia mieszczące się w kręgu recepcji literatury obcej w Oświeceniu polskim. Taki charakter ma np. artykuł *Le théâtre de Mercier en Pologne (Mélanges de littérature comparée et de philologie*, 1970). W sposób wyczerpujący przedstawia on fakty, które świadczą o funkcjonowaniu utworów dramaturga francuskiego w Polsce XVIII w., ale także analizuje przyczyny zainteresowania tym autorem na naszym terenie oraz funkcje, jakie twórczość jego pełniła w nowym kontekście kulturowym i nowej sytuacji.

W dorobku Profesora znajdują się również prace otwierające szersze jeszcze perspektywy porównawcze, dotyczą one bowiem większych całości i zjawisk w kulturze europejskiej: gatunku literackiego (np. bajki), prądu, stylu. Rozprawy takie jak: *La notion de rococo dans la littérature européenne (Actes du V Congrès de l'Association Internationale de Littérature Comparée*, 1969), czy *Les problèmes du classicisme polonais au XVIIIe siècle et son rapport au classicisme français (La littérature des Lumières en France et en Pologne, Actes du colloque franco-polonais*, 1976) świadczą o żywym zainteresowaniu miejscem i rolą literatury polskiej w procesie ogólnoeuropejskich przemian kulturowych, o dążności do poszukiwania „polskiego wariantu” głównych nurtów literackich epoki, a zarazem — do uchwycenia cech pewnej wspólnoty, której literatura polska jest częścią. Wartości europejskie literatury polskiego Oświecenia — temat jednego z artykułów Profesora, wyrosłych z Jego zainteresowań komparatystycznych, prowadzi raz jeszcze ku najbardziej przezeń cenionym właściwościom twórczości piśmienniczej, takim jak: uniwersalizm, racjonalizm, humanizm; wiedzie też ku zaakcentowaniu jej znaczenia w życiu społecznym, współuczestnictwa w losach zbiorowości, a zarazem kształtowania sfery myśli, idei godnych ponadczasowej akceptacji. Wszystko to utwierdza w trafności osobistych wyborów i preferencji Badacza, świadczy o konsekwencji Jego postępowania, konsekwencji, która sprawia, że sylwetka Uczonego jawi się tak dobitnie, zyskuje cechy wyraziste, w pełni indywidualne.

Wśród różnych możliwości i sposobów pojmowania i realizowania roli badacza-humanisty Profesor Libera wybrał te, które wiążą się z potrzebą poznawania bezpośrednich świadectw ludzkich działań w przeszłości oraz z potrzebą przekazywania wyników własnych obserwacji możliwie szerokiemu audytorium. Większość publikacji Profesora na temat Oświecenia adresowana jest nie tylko do kręgu specjalistów i znawców epoki, ale również do czytelników nieprofesjonalnych, zainteresowanych przeszłością, dziejami ludzkiej myśli i postaciami jej twórców. Publikacje te wyrastają bowiem nie z pogoni za sensacyjnymi nowinkami badawczymi, nie z chęci epatowania oryginalnością rozwiązań metodologicznych, ale z potrzeby szerzenia rzetelnej, sprawdzalnej wiedzy, przekazywanej w sposób jasny, uporządkowany, poddany rygorom logiki i ładu myślowego. Profesor Libera jest badaczem, który swymi pracami wiedzę o epoce Oświecenia nie tylko pogłębił, ale przede wszystkim przyczynił się do ugruntowania jej w szerokich kręgach społecznych również jako autor podręczników szkolnych i współautor kompendium uniwersyteckiego. Jego stosunek do własnej pracy, do sposobu przekazywania jej rezultatów jest przejawem szerszej pojętej postawy moralnej uczonego, który poczuwa się do pełnej odpowiedzialności za społeczne efekty i społeczne funkcjonowanie rezultatów swego wysiłku twórczego. Taka postawa jest również fundamentem moralnego autorytetu, jaki stał się Jego przywilejem w środowisku polonistycznym.

Profesor Libera — tak właśnie mówią o Nim ci wszyscy, którzy mieli okazję zetknąć się z Nim osobiście i poznać Go w różnorodnych rolach, jakie pełni w życiu społeczności polonistycznej. Wychowawca i nauczyciel wielu pokoleń młodzieży studenckiej, opiekun początkujących badaczy, Profesor jest zarazem niestrudzoną recenzentem prac doktorskich i habilitacyjnych. Uczestniczył w nadawaniu stopni naukowych niemal wszystkim oświeceniowcom średniego i młodszego pokolenia, dla których pozostaje zawsze autorytetem, a zarazem uważnym partnerem naukowych dyskusji, bezstronnym opiniodawcą inicjatyw badawczych i wykonanych prac. Wypróbowany organizator życia naukowego, nie uchyla się od pełnienia odpowiedzialnych funkcji w różnych instytucjach, takich m. in. jak Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza, Olimpiada Literatury i Języka Polskiego, Rada Naukowa IBL PAN czy Komitet Nauk o Literaturze PAN. Jego zdania i opinie wszędzie wysłuchiwane są z uwagą i szczególnie cenione. Profesor bowiem umie łączyć takt i rozwagę z otwartością oraz trafnością sądów, pozbawiony stronnictwa i zapalczywości potrafi wyrażać racje tak, aby przemawiały na rzecz słusznej sprawy. Jednakże powszechny szacunek, uznanie i sympatię zyskuje Profesorowi przede wszystkim Jego stosunek do ludzi, pełen naturalnej zyczliwości, ciepłej bezpośredniości i skupio-

nej uwagi, jakiej nigdy nie odmawia sprawom nieraz drobnym, ale ważnym w osobistej perspektywie osób, których dotyczą. Profesor Libera jest dla społeczności polonistycznej niekwestionowanym autorytetem, niemal instytucją, na której możemy zawsze polegać, do której odwołujemy się w sytuacjach trudnych i zawikłanych. Ale przede wszystkim jest dla nas bliskim człowiekiem, z którym kontakt utwierdza w poczuciu sensowności wspólnych działań, skłania do wiary w możliwości porządkowania i rozjaśniania tego, co w świecie nauki i w sferze stosunków międzyludzkich — zagmatwane i ciemne.